

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
“ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ”
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК**

ВАСИЛЬЧАК Світлана Василівна

УДК 338.439.5:637.1

**РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА ТА РИНКУ
МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ В КАРПАТСЬКОМУ
РЕГІОНІ УКРАЇНИ**

**08.00.03 – економіка та управління
національним господарством**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького Міністерства аграрної політики України

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
КРИСАЛЬНИЙ Олександр Васильович,
Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки”
Української академії аграрних наук,
завідувач відділу науково-організаційного забезпечення

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, академік УААН,
народний депутат України
ГЛАДІЙ Михайло Васильович,
Верховна Рада України,
голова Комітету з питань аграрної політики і земельних відносин

доктор економічних наук, професор
МОСТЕНСЬКА Тетяна Леонідівна,
Національний університет харчових технологій
Міністерства освіти і науки України,
декан факультету економіки і менеджменту,
завідувач кафедри менеджменту

доктор економічних наук, професор
ШКІЛЬОВ Олександр Васильович,
Національний аграрний університет
Кабінету Міністрів України, професор кафедри
аграрної соціології та розвитку села

Захист відбудеться 23 листопада 2007 року о 14⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.350.01 в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” УААН за адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” УААН за адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв Оборони, 10, 2-й поверх, кім. 212.

Автореферат розісланий 22 жовтня 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

О.Г. Шпикуляк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі трансформації економічних відносин і побудови ринкового механізму в Україні виробництво молока та його промислову переробку, як й інші галузі, охопила глибока економічна криза. Освоєння принципів ринкової економіки у молочному скотарстві в умовах низького платоспроможного попиту населення, диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію і промислові вироби, застосування високопроцентних кредитів для товаровиробників при ліквідації державних дотацій призвело до втрати їх економічних інтересів у розвитку виробництва та збитковості галузі.

Внаслідок істотних структурних змін у виробничій сфері, здійснення приватизації землі та майна відбулося роздрібнення тваринницьких ферм, порушення технологічних процесів у молочному скотарстві, погіршення забезпечення галузі кормовими ресурсами. Виробничі засоби молочного скотарства, зокрема, приміщення, виявилися найменш ліквідними і практично не придатними для використання в інших цілях, а необґрунтовані рішення щодо їх приватизації та недостатньо чітке правове регулювання цих процесів стали причиною значного їх руйнування.

Із зменшенням поголів'я молочного стада скоротились обсяги виробництва молока, істотно погіршилось його постачання населенню країни. Соціально-економічні процеси зумовили суттєві зміни на ринку продовольства, зокрема на ринку молока і молочних продуктів. Значно збільшилася чисельність і змінилася участь суб'єктів ринку у формуванні кінцевого продукту, посилилась їх самостійність, що знайшло відображення у скороченні асортименту, зниженні якості ринкової продукції, формуванні цін та погіршенні фінансових результатів господарювання. Нові українські реалії, демократизація державотворення, розвиток суспільних відносин на селі вимагають нових підходів щодо освоєння ринку і розробки системи ринкової інфраструктури.

Деструктивні процеси у виробництві та на ринку молока і молочної продукції почали посилюватись у первинній ланці організаційно-технологічного ланцюга у молочному скотарстві – “виробник–споживач”. Серед них особливе місце займають істотне скорочення поголів'я корів, відсутність чіткої спеціалізації та зниження концентрації виробництва, розбалансованість кормової бази, недосконалість виробничої інфраструктури, перехід на застосування ручної праці при утриманні молочного стада. Внаслідок приватизації переважна більшість поголів'я корів зосереджена у господарствах населення. Це призвело до значного ускладнення в організації заготівлі молока та забезпеченні переробної промисловості сировиною. Фактично відсутня чітка регламентація між учасниками ринку молока. За цих умов першочергового значення набуває вирішення питань значного підвищення якості продукції, зменшення втрат на всіх стадіях виробництва й надходження продукції до споживача, підвищення продуктивності праці та

скорочення затрат ручної праці, зниження собівартості продукції, підвищення рентабельності її виробництва, поліпшення організації збутової діяльності, одержання достовірної інформації про вихід продукції та її розподіл.

Залишається ряд нерозв'язаних проблем стосовно формування й розвитку як внутрішньодержавного, так і міждержавного ринків молока і молочної продукції, при забезпеченні її якісного складу.

Дослідженню становлення ринкової економіки, зокрема ринку аграрної продукції, у тому числі молока і молочних продуктів, особливу увагу приділяють вчені Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки”, інших провідних наукових установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю. Вагомий внесок у розробку теорії та практичних заходів формування і функціонування ринку продовольства зробили В.Г.Андрійчук, П.С.Березівський, В.І.Бойко, П.І.Гайдуцький, М.В.Гладій, Т.Г.Дудар, В.Н.Зимовець, М.М.Ільчук, О.В.Крисальний, В.Я.Месель-Веселяк, Т.Л.Мостенська, П.Т.Саблук, Г.В.Черевко, О.В.Шкільов, О.М.Шпичак, В.В.Юрчишин та інші вітчизняні вчені. Ними сформовано теоретико-методологічні засади переходу аграрного виробництва до ринкової економіки, обґрунтовано шляхи вирішення практичних завдань. Разом з тим, на фоні розробки загальнотеоретичних і прикладних досліджень формування ринку продовольчих ресурсів нез'ясованими залишилася ціла низка конкретних проблем, які потребують невідкладного вирішення. В умовах трансформації вітчизняної економіки багато з них є новими і можуть мати різні шляхи свого розв'язання, зокрема з огляду на ті обставини, що економічні питання тісно переплітаються з вирішенням соціальних і політичних проблем.

Регіональний аспект дослідження проблеми ринку молока і молочних продуктів цілком очевидний. Специфіка Карпатського регіону в його місцерозташуванні, природних і соціально-економічних особливостях істотно відрізняє його від інших регіонів України і має безпосередній вплив як на рівень виробництва сільськогосподарської продукції, ведення його галузей і, насамперед, молочного скотарства, так і на формування та функціонування ринку сільськогосподарської продукції, зокрема молока і молочних продуктів. Тут особливої уваги заслуговують традиції життєдіяльності місцевого населення, особливості ведення сільського господарства та здійснення приватизаційних, демографічних і соціальних процесів з тим, щоб на основі об'єктивної оцінки стану галузі виробити обґрунтовані пропозиції для даного регіону.

Саме це і визначає загальну спрямованість дисертаційного дослідження на розвиток молочного виробництва та раціонального формування і функціонування регіонального ринку молока та молочних продуктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям, тема досліджень та розроблені у дисертації концептуальні підходи узгоджуються з основними напрямками та змістом ряду державних програм, зокрема Національною програмою розвитку агропромислового

комплексу і соціального відродження села України на 1999-2010 роки. Тема дисертації є складовою частиною комплексного плану наукових досліджень кафедри економіки і організації Львівської національної академії ветеринарної медицини імені С.З. Гжицького “Розробка рекомендацій підвищення ефективності функціонування тваринництва в умовах трансформації аграрної економіки” (номер державної реєстрації 0102U001334, 2002-2007 рр.). Роль автора у виконанні науково-дослідних робіт полягає в дослідженні проблеми формування реалізаційних цін в умовах функціонування ринку молока та продуктів його переробки.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування та розробка теоретико-методологічних основ і практичних рекомендацій щодо збільшення обсягів та підвищення ефективності виробництва молока, розвитку його інтеграції з промисловими переробними підприємствами, вдосконалення формування та функціонування ринку молока і молочних продуктів з урахуванням особливостей Карпатського регіону.

Виходячи з мети, завданнями дослідження є:

- з'ясувати соціально-економічну сутність та особливості розвитку молочного скотарства в Карпатському регіоні;
- вивчити розвиток форм власності у молочному скотарстві;
- розробити методологічні підходи та обґрунтувати систему показників визначення ефективності виробництва молока;
- виявити особливості формування й розвитку ринку молока і молочної продукції;
- вивчити закономірності формування попиту та пропозиції на ринку молока і молочних продуктів;
- обґрунтувати організаційно-економічну побудову взаємовідносин у технологічному ланцюзі “виробник – споживач молока і молочної продукції”;
- визначити роль і здійснити організацію маркетингової діяльності на ринку молока і молочної продукції;
- розробити основні принципи організації створення і функціонування виробничих молочних кооперативів;
- розробити пропозиції щодо розвитку інтеграції виробничих молочних кооперативів і промислових переробних підприємств;
- опрацювати стратегічні засади розвитку молочного скотарства з урахуванням Спільної сільськогосподарської політики ЄС та інтеграційних намірів України.

Об'єктом дослідження були взаємовідносини суб'єктів кооперативних формувань, ринку молока і молочних продуктів (виробників усіх категорій, переробників, споживачів та посередників), які мають вплив на виробництво і формування ринку молока та молочних продуктів у межах Карпатського регіону.

Предметом дослідження є теоретичні та методологічні положення процесу ефективного господарювання в молочному скотарстві, створення кооперативних молочних структур і формування ринку молока та молочних

продуктів в умовах ринкової трансформації вітчизняної економіки.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є класичні положення ринкової економічної теорії, фундаментальні праці та розробки вітчизняних і зарубіжних вчених з питань розвитку й ефективного функціонування ринку продовольства, діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення суспільних явищ і процесів, які відбуваються в ринковій економіці.

Відповідно до завдань, поставлених у дисертаційній роботі, застосовувались наступні методи дослідження: для вивчення об'єкта дослідження та окремих його складових частин – методи статистичного спостереження, аналізу і синтезу, варіації; для порівняння показників у динаміці – методи порівняння, абсолютних і відносних величин, динамічних рядів; для наочного відображення показників розвитку та функціонування ринку молока і молочних продуктів – графічний і табличний методи; для визначення взаємозв'язків і взаємозалежностей – методи групування, кореляційно-регресивного аналізу, дисперсії тощо. Широке застосування в роботі знайшли такі методи як абстрагування, аналогії, розрахунково-конструктивний, монографічний. У сукупності дані методи становлять методологічну основу дослідження обраної теми.

Інформаційно-нормативною базою дослідження та обґрунтування висновків і рекомендацій слугували чинні законодавчі та нормативно-правові акти, постанови уряду країни з питань здійснення аграрної реформи та регулювання ринкових відносин, організації вітчизняної статистики і переходу обліку на міжнародні стандарти, Земельний кодекс України, матеріали Державного комітету статистики України, обласних управлінь статистики, статистично-бухгалтерська звітність сільськогосподарських формувань, довідково-нормативні матеріали і наукова література з теми дослідження, матеріали фінансової звітності, наукових конференцій, рекомендації науково-дослідних установ щодо ефективного функціонування ринку молока і молочних продуктів, монографічні та періодичні видання, результати соціологічних обстежень.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна результатів дослідження полягає в наступному:

вперше:

- здійснено комплексну оцінку природних і соціально-економічних умов Карпатського регіону щодо можливостей та економічної доцільності розвитку молочного скотарства і формування внутрішньодержавного і міждержавного ринків молока і молочних продуктів;
- обґрунтовано теоретико-методологічні засади та практичні параметри створення і розвитку виробничих молочних кооперативів на основі об'єднання земельних часток природних кормових угідь і корів їх власників;
- розроблено пропозиції щодо розвитку інтеграції виробничих молочних кооперативів і промислових переробних молочних підприємств;
- опрацьовано методичні підходи щодо розробки програми

реструктуризації галузі молочного скотарства з урахуванням вимог Спільної сільськогосподарської політики та процесів, що відбуваються в Європейському Союзі;

удосконалено:

- класифікацію форм ринків молока і молочних продуктів на регіональному та міждержавному рівнях;
- методичні підходи щодо розробки стратегії розвитку молочного скотарства в Карпатському регіоні на перспективу;

одержали подальший розвиток:

- організаційна структура молочного скотарства як галузі сільського господарства, що досить відчутно впливає на загальну ефективність аграрного виробництва в регіоні;
- організаційно-економічний механізм регулювання ринку молока і молочних продуктів на державному, регіональному та внутрішньогосподарському рівнях;
- удосконалення генетичного потенціалу молочного стада в напрямі підвищення продуктивності корів і придатності для застосування механізованих засобів виробництва молока;
- формування високопотужної промисловості з переробки молочної сировини і розширення асортименту готової до споживання високоякісної продукції.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формуванні наукових основ ефективного розвитку молочної галузі, вдосконалення функціонування ринку молока і молочних продуктів, поглиблення організаційно-господарських, технологічних і економічних зв'язків між партнерами ринку, визначення стратегії та тактики їх діяльності.

З метою практичного використання результати наукових досліджень передані управлінням агропромислового розвитку: Львівської облдержадміністрації (довідка № 10-01/7-287 від 12.10.2006 р.) та Івано-Франківської облдержадміністрації (довідка № 31/01-13/01 від 24.01.2006 р.); Рогатинської райдержадміністрації (довідка № 01-07/244 від 8.12.2005р.), Мукачівської райдержадміністрації (довідка № 2 від 12.01.2006р.) та Горохівської райдержадміністрації (акт № 4В від 18.08.2005р.); управлінням сільського господарства і продовольства Городоцької райдержадміністрації (довідка № 01/234 від 7.12.2005 р.) та Рожищенської райдержадміністрації (акт № 2В від 19.05.2005 р.); управлінням сільського господарства Перемишлянської райдержадміністрації (довідка № 261 від 1.12.2005 р.); Рогатинської райдержадміністрації (довідка № 753/04-12/11 від 8.12.2005 р.). Одержані результати наукових досліджень використовуються у виробничій діяльності ряду виробничо-господарських підприємств, зокрема в СВК імені М.Грушевського Рогатинського району (довідка № 631 від 18.11.2005р.) та ДП „Аромат” Філія „ЄВРО-МІЛК” м. Рогатин (довідка № 286/81 від 14.10.2005 р.) Івано-Франківської області; ПАФ „Земля і воля” Перемишлянського району (довідка № 281 від 21.06.2005 р.), ДП НДГ „Комарнівське” Городоцького

району (довідка № 76-10 від 6.10.2005 р.), ВАТ Городоцька Молочна Компанія „Біла Роса” м. Городок (довідка № 66-11 від 15.04.2005 р.) та ЗАТ „Галичина” м. Радехів (довідка № 861 від 20.07.2005 р.) Львівської області. Крім того, результати наукових досліджень використовуються у навчальному процесі (довідка № 2005-03 від 08.12.2005 р. ЛНАВМ імені С.З. Гжицького).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені в дисертації і винесені на захист, отримані автором особисто. В наукових працях, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на наступних науково-практичних конференціях і наукових зібраннях: на науковій конференції “Проблеми агропромислового комплексу України: стан і перспективи”, присвяченій 140-річчю заснування Львівського державного аграрного університету, м. Дубляни Жовківського району Львівської області, 18 жовтня 1996 р.; на Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми ветеринарної медицини, зооінженерії та технологій продуктів тваринництва”, присвяченій 100-річчю від часу надання академічного статусу Львівській академії ветеринарної медицини імені С.З. Гжицького, м. Львів, 9-11 жовтня 1997 р.; на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми розвитку сучасної зооветеринарної науки”, присвяченій 120-річчю від часу заснування ветеринарної школи у Львові, м. Львів, 4-6 жовтня 2001 р.; на науково-практичній конференції “Перспективи розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах” в межах проекту “Комплексний розвиток землі Любачівської та Яворівської”, фінансованого РАУСІ, смт Шкло Яворівського району Львівської області, 29-30 листопада 2001 р.; на Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми розвитку тваринництва, ветеринарної медицини, харчових технологій, економіки та освіти”, присвяченій 220-річчю академії, м. Львів, 25-26 листопада 2004 р.; на Міжнародному Форумі молодих вчених “Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн”, присвяченому 75-річчю Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, м. Харків, 19-20 травня 2005 р.; на III Міжнародній науково-практичній конференції “Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період”, м. Хмельницький, 12 травня 2005 р.; на п'ятій Міжнародній науково-практичній конференції “Мотивація інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств та ринку праці в контексті інтеграції України до ЄС”, м. Хмельницький, 18-21 травня 2005 р.; на I Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми регіонального розвитку в контексті європейської інтеграції”, м. Луцьк, 2-4 червня 2005 р.; на II Всеукраїнській конференції з міжнародною участю “Молочний світ 2005”, м. Київ, 1-2 листопада 2005 р.; на Міжнародній науково-практичній конференції “Аграрний форум – 2006”, м. Суми, 25-29 вересня 2006 р.

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 54 наукових працях, опублікованих одноосібно і в співавторстві, зокрема в особистій монографії, наукових статтях і тезах загальним обсягом 35,4 друк. арк., з них автору належить 34,9 друк. арк. У фахових провідних наукових виданнях за переліком ВАК України опубліковано 27 статей обсягом 9,0 друк. арк.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, шести розділів, висновків і пропозицій. Основний обсяг дисертації становить 347 сторінок комп'ютерного тексту, включає 71 таблицю, 12 рисунків. Список використаних літературних джерел містить 337 найменувань на 30 сторінках, 5 додатків обсягом 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі **“Теоретико-методологічні основи розвитку виробництва молока та формування ринку молочних продуктів”** досліджуються соціально-економічна сутність та особливості розвитку молочного скотарства в умовах переходу до ринкової економіки, формування і розвитку ринку молока та молочних продуктів, рівень економічної ефективності й особливості її визначення в молочному скотарстві, методологічні засади розвитку виробництва та промислової переробки молока в Карпатському регіоні.

Слід відмітити, що протягом всього історичного періоду в розвитку харчування людської спільноти особливе місце посідає молоко, як висококалорійний дієтичний продукт, що легко засвоюється організмом. За структурним складом поживних речовин молоко характеризується високим вмістом молочного жиру, білків, молочного цукру, мінеральних речовин, а також близько 30 видів вітамінів. З молока, як цінної сировини, виготовляється понад сто харчових продуктів. Цим зумовлюється висока питома вага молока в структурі харчових раціонів у багатьох країнах світу, у тому числі і в Україні. Дослідженням М.М. Ільчука доведено, що молоко займає в структурі харчових продуктів жителів України 12%, або третє місце після м'яса і хліба, на які в структурі спожитих продуктів припадає відповідно 19 і 18%. Проте внаслідок деструктивних процесів, руйнування матеріально-ресурсного потенціалу, порушення цінового паритету молочне скотарство, як і інші галузі, охопила глибока економічна криза.

Розвиток молочного скотарства, основною метою якого є виробництво молока, має свої особливості. Сукупність цих особливостей, що впливають на розвиток і функціонування молочного скотарства, можна поділити на дві групи. До характерних особливостей першої групи, на наш погляд, доцільно віднести землю як основний засіб виробництва в сільському господарстві, з урахуванням її обмеженості в просторі, потребою постійного відновлення родючості та збереження для майбутнього виробництва. Важливим фактором є ґрунтово-кліматичні умови виробництва молока, їх безпосередній вплив на виробничий процес, на обсяги виробництва та якість продукції. Особливістю галузі є прояв сезонного характеру виробництва, відповідна побудова його

організаційної діяльності та взаємозв'язок з ринком. Товарність виробництва продукції зумовлюється необхідністю використання значної її частини у технологічних операціях. Слід відмітити, що в молочному скотарстві значно нижчий рівень соціального забезпечення і соціальних гарантій працівників галузі.

Характерною рисою розвитку молочного скотарства поки що є мало привабливість та низька окупність інвестицій, потреба у значних їх обсягах і складність щодо впровадження інновацій. Мають місце суттєві коливання цін на продукцію галузі, їх залежність від часу та місця реалізації, навіть незалежно від каналів збуту. На розвиток галузі впливає низький рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки і консерватизм сільських жителів, що стримує впровадження інновацій, зокрема, нових методів організації виробництва й управління, адаптацію до ринкових умов господарювання.

До другої групи особливостей молочного скотарства доцільно віднести тісну залежність галузі від розмірів землекористування господарських структур, що впливає на концентрацію виробництва і, відповідно, проявляється в його ефективності. Вона визначає можливості формування кормової бази як важливої умови збільшення та підвищення ефективності виробництва продукції. Молочне скотарство належить до трудомісткого виробництва продукції з обмеженими можливостями застосування механізації та автоматизації виробничих процесів. Тут зберігається постійна потреба в забезпеченні необхідними оборотними засобами, насамперед повноцінними кормами.

Молочне скотарство має достатньо високу здатність до кооперації та інтеграції виробництва молока і молочних продуктів. **Галузь передбачає вирішення екологічних проблем утримання молочного стада і виробництва продукції.**

Формування пропозиції молока та молочних продуктів на внутрішньорегіональному і міжрегіональному ринках пов'язано з особливостями продукції, що в свою чергу вимагає чіткого дотримання певних господарських та організаційних умов. Основними характерними ознаками є досить обмежений термін зберігання продукції в сирому вигляді, що потребує пошуку каналів його оперативної реалізації, забезпечення короткотривалого зберігання у відповідних умовах і технологічної переробки. Молоко як сировина для переробної промисловості характеризується великими можливостями щодо виготовлення широкого асортименту готових до споживання продуктів харчування.

Особливі дієтичні та лікувальні властивості молока забезпечують широкий ареал його споживання, формують привабливий сегмент ринку. Разом з тим висока трудомісткість виробництва молока та складність умов праці можуть виступати лімітуючим фактором у багатьох підприємствах.

Нинішній стан молочного скотарства у більшості регіонів країни для розвитку потребує великих капіталовкладень, пов'язаних із спорудженням, введенням в експлуатацію та утриманням сучасних будівель і споруд.

В дисертаційному дослідженні обґрунтовано напрями стратегії розвитку галузі молочного скотарства, характер якої має методично запланований замкнутий цикл.

У процесі дослідження розвитку виробництва молока та формування ринку в галузі акцентовано увагу на ефективності виробничої діяльності. Підкреслено, що категорія ефективності є провідною в системі економічних категорій. З точки зору економічної теорії, а також практики від правильності розуміння, трактування і використання категорії ефективності залежить правильність всієї системи ефективності здійснення виробництва, його оцінки через систему показників, критеріїв і методики їх визначення.

Основними цілями розвитку агропромислового виробництва є, як відомо, нарощування обсягів виробництва продовольчих ресурсів у ширшому асортименті для доступності до харчових продуктів усіх верств населення; забезпечення продовольчої безпеки країни; підвищення матеріального добробуту та культурного рівня життя населення.

На практиці застосовують два підходи щодо оцінки ефективності господарювання – системний і цільовий. За системного підходу ефективність виражається в здатності організації до подолання непевностей, які впливають з оточуючого середовища, а також побудова умов середовища в такому напрямі, щоб вони сприяли організації разом із здатністю щодо пошуку відповідних засобів та їх ефективного використання.

Відповідно до такого підходу інтерпретація ефективності виражається в тріаді “витрати на вхід до системи – процес трансформації – ефекти на виході з системи”.

Наведені трактування потребують ідентифікації етапів оцінки ефективності.

У цільовому підході це:

етап 1 – визначення рівня реалізації закладених цілей (результативність);

етап 2 – визначення рівня використання наявних засобів (продуктивність).

У системному підході:

етап 1 – визначення здатності до пошуку засобів в оточуючому середовищі;

етап 2 – визначення рівня використання наявних засобів (їх загальної придатності для організації).

Відповідно до цих підходів можуть бути опрацьовані й різні критерії оцінки ефективності.

Цільовий підхід передбачає використання таких критеріїв:

- результативність – максимізація одержаних ефектів до передбачених цілей;
- раціональність господарювання;
- корисність – максимізація різниці між одержаними доходами і понесеними витратами;

- економічність – оптимізація (раціоналізація) зв'язку між одержаними ефектами і здійсненими витратами.

Системний підхід передбачає:

- пошук максимальної (необхідної) кількості засобів в оточуючому середовищі, оцінених в абсолютних або відносних категоріях (частка по відношенню до найбільших чи інших конкурентів);
- зовнішня продуктивність організації (нераціоналізм витрат на трансформацію, що зумовило втрату енергії на виході із системи порівняно з енергією на вході до системи).

Застосування різних підходів і критеріїв оцінки зумовлює й різні виміри ефективності. При цільовому підході:

- рівень досягнення реалізованої мети (за умови, що такий рівень закладено);
- прибуток;
- продуктивність, рентабельність.

При системному підході:

- пошук певної визначеної кількості засобів стосовно інших елементів оточення (зокрема конкурентів);
- максимізація доходів у процесі використання (експлуатації) наявних засобів.

Основні передумови диференціації ефективності: в першому з вихідних пунктів є передумова про доцільність і мету функціонування підприємства, сформульована на основі раціонального господарювання. Системне поняття спирається на одержання засобів, які є в оточуючому середовищі. Тому сутність ефективності у такому розумінні полягає в умінні та здатності до пошуку цих засобів і відповідного їх використання. У цільовій інтерпретації ефективність охоплює два компоненти: рівень реалізації передбачених цілей і засади раціонального господарювання.

Таким чином, ефективність має двобічний характер і охоплює два основних виміри:

- ринковий вимір ефективності;
- економічний вимір ефективності.

У другому розділі **“Умови розвитку молочного скотарства та рівень виробництва молока”** досліджено регіональні особливості організації виробництва та формування ринку молока і молочних продуктів, зокрема висвітлюються соціально-економічні умови розвитку галузі, аналізується генезис молочного скотарства та особливості нарощування обсягів і підвищення ефективності виробництва молока.

Цільовий підхід щодо з'ясування особливостей функціонування регіонального ринку, на наш погляд, вимагає поділу їх на дві групи: просторові (природно-кліматичні, географічне розташування) та соціально-економічні. Як відмічають ряд авторів, специфіка формування ринку продовольства та ведення сільського господарства в Карпатському регіоні

зумовлена певними особливостями, до яких варто віднести: географічне розташування; природно-кліматичні умови; демографічні особливості, пов'язані з більшою часткою сільського населення та його міграцією; наявність лісового ландшафту; рекреаційний характер регіону; недостатній розвиток соціальної інфраструктури, особливо в сільській місцевості.

Територія Карпатського регіону являє собою унікальні умови для розвитку **молочного скотарства**. Його загальна площа становить 4795,7 тис. гектарів, або 7,9% території України. Сільськогосподарські угіддя в регіоні займають 2830,3 тис. гектарів, що становить 59,8% його загальної площі. Тут налічується 1098,3 тис. гектарів природних кормових угідь – сіножатей і пасовищ. У структурі земель сільськогосподарського призначення вони займають 38,8%, тоді як у цілому в Україні частка цих угідь дорівнює 19,1%.

Слід відмітити, що за складом дикорослих трав і продуктивністю сіножаті та пасовищні угіддя Карпат не однорідні. Переважна частина їх розміщена на хвилястій за рельєфом місцевості. На схилах гірських кряжів різної крутизни та в низинах густої мережі річок здебільшого ці угіддя мають природний рослинний покрив з високими кормовими якість бобових і злакових трав типу альпійських луків. Ґрунтовий покрив регіону досить різноманітний. Найбільш поширеними є опідзолені чорноземи, темносірі, сірі та світлосірі опідзолені ґрунти, слабо-опідзолені піщані, торфові та болотні ґрунтові відміни. Значна частина ґрунтового покриву має досить високу природну родючість. Територія Карпатського регіону перебуває під впливом вологих морських мас повітря, що зумовлює достатню кількість атмосферних опадів. Температурний режим характеризується сприятливими умовами для високопродуктивного розвитку переважної більшості польових сільськогосподарських культур і природних кормових трав.

Помірний вологий і теплий клімат сприяє розвитку багатой кормової бази для молочного скотарства. За даними агрокліматичних довідників областей, які входять до Карпатського регіону, найбільші врожаї одержують при вирощуванні в польових сівознах суміші бобово-злакових трав – конюшина червона з тимофіївкою, вівсяницею та райграсом. На луках переважають конюшина біла у суміші із злаковими травами. За початок весняного випасу великої рогатої худоби прийнято період, коли середньодобова температура повітря перевищує 10⁰ С. Це пов'язано з відростанням трав на 5-10 см. Період випасу худоби закінчується, коли зниження середньодобової температури переходить через 10⁰ С. Отже, найбільш ранніми строками початку випасання худоби тут є остання п'ятиденка квітня, а найпізнішими строками випасання – друга декада жовтня.

Довготривалий період випасання худоби сприяє одержанню високоякісної продукції з низькою її собівартістю. Це свідчить про унікальність умов конкурентоспроможного виробництва молока, як високоякісної сировини для випуску ринкової молочної продукції.

Аналіз розвитку молочного скотарства в Карпатському регіоні переконливо свідчить про велике соціальне значення галузі для населення

краю. В раціоні харчування жителів регіону молоко і молочні продукти традиційно займають високу питому вагу, що вказує на необхідність прискореного розвитку галузі.

Отже, географічне розташування регіону, його природно-економічні умови досить сприятливі для розвитку ринку продовольства, насамперед молока і молочних продуктів. Проте водночас з певними перевагами формування ринку наявні й негативні моменти. До основних позитивних впливів можна віднести такі:

- значно більша за обсягом і асортиментом пропозиція продовольчих товарів, краще задоволення потреб і вимог споживачів за рахунок більшого товаропотоку на території регіону імпортованих товарів і формування формальних та неформальних гуртових ринків;

- швидша адаптація до умов ринкового господарювання суб'єктів ринку як на підставі вивчення досвіду й швидшого формування конкурентного середовища, так і на підставі прискореної перебудови в напрямі формування цивілізованого ринку та виробництва продукції, наближеної за якістю до європейських стандартів;

- кращі можливості виходу на зовнішні ринки, зокрема за рахунок його вищого рівня освоєння та менших сум дистрибуції;

- більші можливості щодо залучення іноземного капіталу та інновацій, що дає змогу розширювати виробництво конкурентоспроможної продукції; більша, порівняно з іншими регіонами України, можливість вивчення і запозичення зарубіжного досвіду ведення приватного господарювання.

Основні негативні наслідки природного місцезрешування ринку молока і молочних продуктів полягають у наступному:

- насичення внутрішнього ринку продовольчими товарами іноземних товаровиробників ускладнює процеси відтворення і стримує розвиток вітчизняного виробництва, оскільки зменшується попит на внутрішню продукцію;

- іноземна продукція, частка якої в загальному товарообороті значно вища проти інших регіонів України, є значно дешевшою, краще упакованою, більш рекламованою, хоча часто є гіршою за якістю (спеціально адаптована для країн Східної Європи) і користується попитом серед покупців, що ускладнює конкуренцію вітчизняних товаровиробників. Це призводить до інвестування вітчизняними покупцями іноземних виробників продовольства;

- ринок продовольства внаслідок посилення неорганізованого імпорту значно складніше підлягає оцінці та регулюванню.

Слід відмітити, що системна економічна криза, яка охопила сільське господарство з початком ринкового трансформування економіки, спричинила серйозні негативні зміни і в молочному скотарстві, що й визначило його розвиток на тривалий період. Не є винятком і Карпатський регіон. Стабільний розвиток молочного скотарства в дореформений період був пов'язаний з дотаційною політикою держави стосовно виробництва молока. Це певною

мірою забезпечувало прибуткове виробництво молока, застосування досягнень науково-технічного прогресу в сфері нових технологій, генетичного потенціалу, механізації виробничих процесів. Значною мірою цьому сприяла і висока концентрація виробництва молока на високотоварних молочних комплексах і фермах. Спад виробництва молока в регіоні є значно нижчим проти загальнодержавних тенденцій (табл. 1).

Таблиця 1

**Виробництво молока в Карпатському регіоні по
всіх категоріях господарств, тис. т**

Роки	Україна	Карпатський регіон	У тому числі області:			
			Закарпатська	Івано- Франківська	Львівська	Чернівецька
1990	24508,3	2504,5	375,1	571,3	1083,9	474,2
1995	17274,3	2222,1	352,1	543,9	961,2	364,9
2000	12657,9	2247,5	360,3	522,6	1032,0	332,6
2001	13444,2	2318,4	373,1	546,3	1051,3	347,7
2002	14142,4	2370,0	388,9	559,0	1061,5	360,6
2003	13661,4	2323,2	392,7	566,3	1000,2	364,0
2004	13787,3	2334,0	438,5	570,6	958,9	366,0
2005	13714,4	2270,4	395,7	576,4	930,4	367,9

Переломні тенденції щодо обсягів виробництва молока в регіоні почалися у 1995 році, тоді як по Україні в галузі молочного скотарства – лише у 2001 році.

Тенденції щодо виробництва молока тісно залежать від частки індивідуального сектора. Зміцнення його позицій виявилось в післяреформений період застереженням від недовиробництва і, відповідно, недоспоживання молока і молочних продуктів. Саме в Карпатському регіоні на цей сектор вже на початку 90-х років припадало 48,5 відсотка виробленого молока, або вдвічі більше, ніж в Україні.

Значно зменшився вплив на формування ринку молока сільськогосподарських підприємств. Їхня частка (крім фермерських господарств) становила 3,3 відсотка виробленого молока. Сільськогосподарські підприємства виявилися не пристосованими до нових умов господарювання, які разом з іншими істотними прорахунками в процесі здійснення аграрної реформи призвели до затяжної кризи. Низька ринкова кон'юнктура молока спричинила відмову більшості фермерів від заняття молочним скотарством. Як наслідок, частка фермерських господарств у валовому виробництві молока в регіоні зменшилася до 0,3 відсотка.

Різке скорочення молочного стада в поєднанні із занепадом рівня його оновлення негативно вплинуло на обсяги виробництва молока та на економіку галузі в цілому.

Проблема збереження поголів'я корів у розвитку молочного скотарства вимагає здійснення заходів, не властивих для ринкової економіки. Це, зокрема, стосується:

- поліпшення обліку і звітності у тваринництві, особливо в новостворених сільськогосподарських підприємствах (де б було поновлено в річному звіті інформацію про рух поголів'я та структуру витрат);

- підвищення контролю і відповідальності управлінських структур усіх рівнів за стан розвитку молочного скотарства й особливо у реформованих господарствах;

- недопущення вибуття корів із сільськогосподарських підприємств без відповідних актів їх вибракування, відповідно заборона приймання тварин без даних актів заготівельними організаціями та іншими посередниками і м'ясокомбінатами.

Середньорічний надій молока на одну корову як у державі в цілому, так і в регіоні за останні роки має тенденцію до зростання. Причому, показники продуктивності корів у регіоні значно вищі від показників у цілому по Україні. Основною передумовою даної ситуації виявилася висока частка господарств населення у виробництві молока, продуктивність корів у яких дещо вища проти сільськогосподарських підприємств. Наведені тренди продуктивності корів (табл. 2) є підтвердженням досить динамічного розвитку цього показника, особливо у Львівській області, що є вагомим передумовою для подальшого підвищення надою молока на корову і, відповідно, валового його виробництва.

Таблиця 2

**Тренди середнього удою молока від корови
в Карпатському регіоні, всі категорії господарств**

Регіон	Тренди динаміки	Коефіцієнт апроксимації
Україна	$Y_t = 1638,3 + 110,40t$	0,8237
У т.ч. по областях:		
Закарпатська	$Y_t = 2340,8 + 32,94t$	0,7641
Івано-Франківська	$Y_t = 2120,4 + 54,09t$	0,8059
Львівська	$Y_t = 2024,0 + 132,18t$	0,8747
Чернівецька	$Y_t = 1995,5 + 92,93t$	0,8612

Вирішальною умовою успішного розвитку тваринництва є кормова база. Її значення посилюється тим, що корми – незамінне джерело відтворення продуктивної худоби, нормального розвитку тварин, досягнення для чорно-рябої породи, поширеної в Карпатському регіоні, найвищої продуктивності. Збільшення виробництва молока прямо залежить від повноцінної і збалансованої годівлі тварин. Тут сформувалися наступні тенденції:

- рівень годівлі корів в основному погіршувався. Проте в останні роки він дещо стабілізувався, хоча суттєво коливався в окремі роки, що підтверджує нестійкість кормовиробництва;

- значно погіршилася структура кормових раціонів годівлі корів. Частка концентрованих кормів скоротилася до 14,3 відсотка. В окремі роки вона була ще нижчою, що відображає занепад комбікормової промисловості та відповідно різке скорочення обсягів виробництва продукції. Спостерігалось скорочення виробництва фуражного зерна, економічна недоцільність

зgodовування його тваринам, оскільки кон'юнктура ринку постійно була сприятливою для реалізації зернової продукції; фінансових можливостей виробників тваринницької продукції, що вплинуло як на структуру витрат кормів, так і на потреби та стан виробників комбікормів.

Однією з визначальних рис розвитку молочного скотарства є висока трудомісткість продукції, що стало причиною підвищення її собівартості. Групування сільськогосподарських підприємств Карпатського регіону, що займаються молочним скотарством, за виробничою собівартістю дозволяє зробити певні висновки:

- нижчу собівартість виробництва молока мають господарства, де сконцентровано більше поголів'я корів. Збільшення поголів'я корів в окремих господарствах Карпатського регіону забезпечує зниження собівартості виробництва одного центнера молока на 15,0 відсотків;

- підтверджується зворотна залежність між продуктивністю корів і собівартістю виробництва молока. За незначним винятком, господарства з вищим надоєм молока на одну корову мають менші виробничі витрати на одиницю продукції;

- нижча собівартість виробництва молока забезпечується нижчою трудомісткістю його виробництва, що проявляється досить чітко;

- закономірним можна вважати вплив собівартості виробництва молока на рівень рентабельності. Ефективним виробництво молока може бути лише за умови витрат на одиницю продукції в обсязі не більше 70 грн.

Із загальної кількості сільськогосподарських підприємств (крім фермерських господарств) Карпатського регіону, які займаються товарним молочним скотарством (459 господарств), лише 98, тобто кожне п'яте було прибутковим. Для оцінки залежності прибутку (У) від сукупності чинників було використано лінійну регресивну модель, яка включала такі основні чинники:

X_1 – річний удій молока на одну корову, кг;

X_2 – виробничі витрати на одну корову, грн.;

X_3 – ціна реалізації одного центнера молока, грн.

В результаті розв'язання регресивної задачі за стандартною комп'ютерною програмою одержано наступне рівняння регресії:

$$U_x = -50,202 + 0,015 X_1 - 0,026 X_2 + 0,819 X_3.$$

З даного рівняння видно, що підвищення надою молока на корову на один центнер забезпечує збільшення прибутку на суму 1,50 грн на кожен центнер реалізованого молока. Економія витрат на кожен центнер молока, тобто зниження виробничої собівартості, дає додатково 0,026 грн прибутку, а підвищення ціни реалізації молока на одну гривню забезпечує додаткову суму прибутку на 82 копійки на кожен центнер молока. Відмічені чинники є досить суттєвими, оскільки множинний коефіцієнт кореляції становить 0,0887, а коефіцієнт детермінації – 0,787, тобто 78,7 відсотка зміни суми прибутку на одиницю реалізованого молока залежить саме від відібраних факторів.

Достовірність одержаних результатів підтверджується значно вищим фактичним значенням F – критерію від табличного.

У третьому розділі **“Попит і пропозиція молока і молочних продуктів на ринку”** розглядаються проблеми формування попиту та пропозиції на молочні продукти, зокрема проблеми формування пропозиції продукції переробки молока.

Збільшення обсягів споживання населенням молока і молочних продуктів в останні роки зумовлено кількісним збільшенням міського населення, низькими цінами на молоко, зростаючими доходами населення, а також суттєвим зменшенням пропозиції та подорожчанням м'яса. Деяке підвищення споживання молока згладило негативні наслідки щодо недостатнього споживання тваринного білка, що знаходиться в м'ясі.

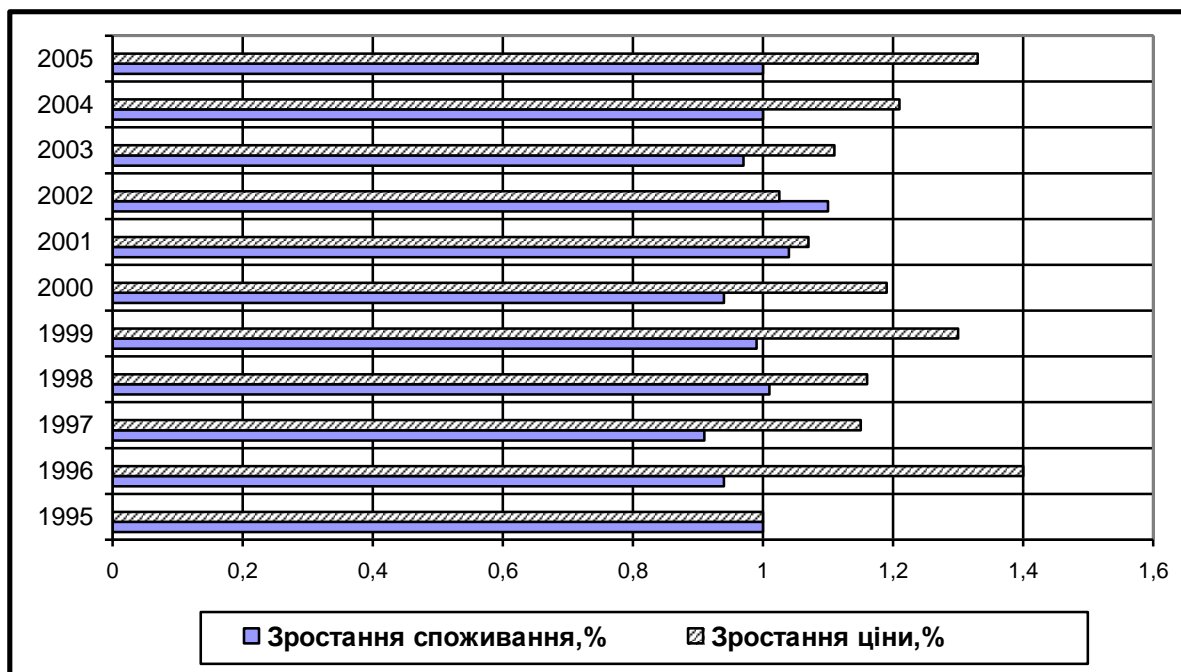
Ситуація із рівнем споживання молока і молочних продуктів у Карпатському регіоні є кращою проти інших областей України. Причому, виникла вона не за рахунок збільшення обсягів виробництва молока та його переробки, а головним чином за рахунок порівняно менших обсягів скорочення його виробництва в досліджуваних господарствах. Спад споживання молока населенням у регіоні, як і в Україні в цілому, відбувався в основному до 2000 року, після чого цей рівень поступово підвищувався.

У виробництві **“вигідних продуктів”** ціна, якість і вигода виступають як інтегровані елементи товару, як товару ринкового, що в кінцевому результаті сприяє зниженню витрат на виробництво і продаж.

Споживання молока, як і інших продуктів харчування, крім фізіологічних потреб, залежить від двох груп чинників: економічних і неекономічних. Економічні чинники – це передусім ринкова ціна продовольчих товарів і доходи населення (рис.). Некономічні чинники також діють, хоча і відіграють другорядну роль. До них можна віднести вподобання та смаки споживачів, національні звичаї, їх лояльність щодо марки продукту, характеристика виробників торговельних точок, рівня освіти та способу життя тощо.

Оцінка взаємозв'язків доходів населення з рівнем споживання молока і молочних продуктів різними групами населення слугує підставою для певних висновків:

- диференціація споживання молока в різних групах населення залежно від доходів і видатків досить істотна. Існує тенденція до вирівнювання обсягів споживання молока і молочних продуктів у різних групах залежно від доходів, проте цей процес здійснюється досить повільно;
- споживання молока зростає практично в усіх групах, незалежно від рівня доходу;
- більш швидкими темпами зростає споживання молока у групах з меншими доходами і відповідно сукупними витратами;
- річну норму молока (360 кг) споживають приблизно 35-40 відсотків українців.

Рис. Співвідношення зростання цін та рівня споживання молока і молочних продуктів в Україні

Для значного постійного розширення сегменту ринку виробники молочних продуктів конкурують між собою за вигодою, якістю і ціною. Вигода і комфорт стають дедалі значимішими критеріями оцінки молочних товарів для споживачів, за які вони готові платити вищу ціну.

Особливо високим у майбутньому може бути попит на маловідомі українському споживачеві молочні продукти. Це так звані продукти “молочної галантереї”, тобто вишукані. До них належать молочні напої, пудинги, морозиво, молочні десерти, сирні торти, забілювачі до кави або чаю тощо.

Характерною особливістю сучасного українського ринку молочних продуктів є його регіоналізація:

- основна частка ринку молочних продуктів припадає на Схід України (Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька та Дніпропетровська області), причому вона досить стабільна;
- поступово втрачає свою позицію місто Київ та західні області України, включаючи досліджуваний регіон, що матиме вплив на функціонуючі підприємства;
- досить швидкими темпами зростає ринок південних областей України, що пов'язано значною мірою із сезонним характером курортного сезону.

Фонд споживання молока є похідним від обсягів його виробництва. Протягом 1990-2005 рр. виробництво молока в усіх категоріях господарств регіону зменшилося з 2504,5 тис. тонн до 2270,4 тис. тонн, або на 9,3%. Однак у цілому по Україні за даний період виробництво молока зменшилося практично удвічі. Зосередження основної частини поголів'я корів у

господарствах населення значно ускладнює відтворення молочного стада, веде до переходу виробництва молока на застосування ручної праці, на зниження якості молочної сировини. Рівень виробництва молока на душу населення в Україні значно нижче норми споживання (табл. 3). Основною причиною різкого зменшення обсягів виробництва молока в Україні є зниження концентрації утримання молочного стада, поглиблення дисбалансових процесів у кормовій базі, повільне формування інфраструктури ринку молока і молочних продуктів. У Карпатському ж регіоні відбулися незначні коливання у виробництві молока на душу населення, а в Закарпатській та Івано-Франківській областях навіть досягнуто певне нарощування продукції.

Таблиця 3

**Динаміка виробництва молока на душу населення в
Карпатському регіоні, всі категорії господарств, кг**

Роки	Україна	Карпат- ський регіон	У тому числі області:			
			Закарпат- ська	Івано-Фран- ківська	Львів- ська	Черніве- цька
1990	472	392	297	398	393	505
1991	431	372	309	274	373	450
1992	367	337	272	351	350	364
1993	352	338	265	366	345	371
1994	349	340	257	268	348	387
1995	335	344	274	371	348	386
1996	310	340	274	377	341	369
1997	272	344	275	362	359	364
1998	274	354	285	368	376	365
1999	269	354	287	364	381	353
2000	257	358	285	367	387	357
2001	276	372	296	387	398	376
2002	293	382	310	398	406	392
2003	286	376	314	404	384	397
2004	289	384	351	409	370	401
2005	291	390	317	414	360	404

Важливим напрямом поліпшення результативності роботи молокопереробних підприємств має стати докорінне удосконалення організації заготівлі, зберігання і транспортування молока, поглиблення його технологічної переробки, запровадження безвідходних технологій. Тут суттєвого значення набуває забезпечення повного використання проміжних і побічних продуктів переробки, зокрема сироватки, скотин тощо. Традиційна промислова переробка молока здебільшого не дозволяє цього досягти.

Проте основною проблемою молокопереробних підприємств, що спричинило зменшення обсягів виробництва і погіршення якості молочної продукції, є низьке забезпечення їх сировиною. Тому першочерговим завданням цих підприємств є формування сировинної зони з урахуванням зміни структури виробників молока. Особливої уваги на мікрорівні

потребують проблеми пом'якшення сезонного характеру надходження сировини та взаємовідносини з її постачальниками, створення умов для добросовісної конкуренції та інвестиційної привабливості галузі.

У четвертому розділі **“Кооперація та інтеграція як необхідні умови розвитку виробництва молочної продукції”** досліджується соціально-економічна сутність розвитку кооперації в умовах постреформованого аграрного виробництва, напрями та види інтеграції, вдосконалення економічних відносин суб'єктів спільної діяльності в галузі.

У результаті глибоких соціально-економічних перетворень у вітчизняній аграрній сфері створено на приватній основі на землю і засоби виробництва нові організаційно-правові формування. Відбулися істотні зміни і в розвитку молочного скотарства, у соціальній ситуації виробництва молока. У процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств здійснено приватизацію земель і майна, у приватну власність членів трудових колективів передано значну частину молочного стада, господарських приміщень і споруд, пов'язаних із функціонуванням галузі. За період з 1990 року поголів'я молочного стада в Карпатському регіоні скоротилось від 911,4 тис. до 619,1 тис. голів, або на 32%. Водночас відбулося зосередження значно більшої частини корів у господарствах населення. Якщо до проведення аграрної реформи в сільськогосподарських підприємствах Карпатського регіону утримувалося 397,7 тис. корів, що становило 43,7%, а в господарствах населення – 514,7 тис. голів (56,3%), то у 2005 році в сільськогосподарських підприємствах налічувалось лише 6,3 відсотка (33,8 тис. голів) загального поголів'я молочного стада, а в господарствах населення – 94,7 відсотка. Внаслідок значного збільшення кількісного складу корів у господарствах населення регіону їх частка у валовому виробництві молока в 2005 році становила 96,3 відсотка. Незважаючи на значне зменшення поголів'я корів за рахунок підвищення продуктивності молочного стада, валове виробництво молока в регіоні зменшилося за цей період тільки на 8,7%. У цілому в Україні зменшення виробництва молока становило майже 55 відсотків. Аналіз змін у обсягах та соціально-економічній структурі виробництва молока в регіоні свідчить, що зосередження його основної маси в господарствах населення стало основною причиною значного погіршення якісного складу молочної сировини через застосування в технології функціонування галузі ручної праці, відсутність технічних засобів здійснення первинної обробки молока, організації його зберігання і транспортування до молокопереробних підприємств.

Світова практика переконливо доводить, що для одержання якісної молочної сировини необхідне підвищення до певної межі концентрації поголів'я молочних корів у сільськогосподарських товаровиробників. Так, у Польщі для забезпечення виробництва молока, що відповідає вимогам промислової його переробки, в стаді має бути не менше 14 корів, а у Франції – не менше 52 голів. Виробництво високоякісного молока повинно здійснюватись на технологічній основі без дотику людських рук і повітря.

Тому альтернативи переведення молочного скотарства на машинну технологію виробництва молока не існує. З цією метою важливим напрямом конкурентоспроможного розвитку молочної галузі в Карпатському регіоні є кооперування як організація виробництва на основі добровільного об'єднання частини належних господарським структурам фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів. Обов'язковою умовою виробничого кооперування сільськогосподарських суб'єктів є збереження їх юридичної самостійності та участі в спільній організаційно-господарській діяльності.

Аналіз сучасного стану молочного виробництва показав, що нині склалися певні передумови, які сприяють і стимулюють розвиток виробничих й обслуговуючих форм кооперації.

У нинішніх умовах забезпечення реального підвищення концентрації виробництва молока при утриманні більшості продуктивних корів у господарствах населення, як засвідчує аналіз, можливе тільки на основі розвитку виробничої кооперації. Спираючись на теоретико-методологічні напрацювання професора О.В. Крисального в дисертації розроблено організаційно-економічні умови кооперування господарств населення у розвитку молочного скотарства. Правовою основою їх створення слугує об'єднання належних на правах власності сільським жителям площ земельних часток (паїв) сіножатей і пасовищ та поголів'я молочних корів із залученням фінансових ресурсів для спільного цілеспрямованого їх використання¹.

Формування молочного виробничого кооперативу здійснюється за розробленою в дисертації схемою. З цією метою на основі аналізу стану розвитку молочного скотарства і виробництва молока в певному районі або групі районів розробляється проектне завдання для складання бізнес-плану створення виробничого молочного кооперативу, визначається прогноз виробництва основної продукції з урахуванням попиту на внутрішньому місцевому, регіональному та зовнішньому ринках, величин цін, що склалися в період розробки бізнес-плану, та тенденцій можливих їх змін за рахунок якості продукції та кон'юнктури ринку в проектному завданні. Прогнозуються можливі параметри кооперативу за площею землекористування, кількістю поголів'я молочного стада, середньорічною продуктивністю корів, очікуваних обсягів виробництва молока та його якісних характеристик, визначається загальна сума потреб в інвестиціях. Проектне завдання на розроблення бізнес-плану має бути оприлюдненим на зборах представників майбутніх учасників членів кооперативу. Цей документ слугує основою для розроблення бізнес-плану створення і функціонування виробничого молочного кооперативу. Нині за участю здобувача розробляється бізнес-план виробничого молочного кооперативу в Радеківському районі Львівської області, який слугуватиме методичним зразком розвитку молочного скотарства на кооперативних засадах для Карпатського регіону. Тут опрацьовуються методики оцінки матеріально-ресурсних засобів учасників виробничого кооперативу, зокрема

---

¹ Крисальний О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізації і сільськогосподарської кооперації в постреформованому аграрному виробництві // Економіка АПК. – 2007. - №6. – С.30-10; С.9.

земельних паїв (часток) – сіножатей і пасовищ господарств населення, які передбачається передавати у спільне використання. Розробляється також оцінка продуктивних корів за породністю, віком, живою вагою, лактацією, продуктивністю тощо.

Облік матеріально-ресурсних засобів суб'єктів кооперативу є досить важливою умовою при розподілі результатів функціонування виробничого кооперативу. Він буде здійснюватися за формулою одержання рівновеликого прибутку на рівновеликий капітал.

Основною формою виробничо-економічних зв'язків виробників молока із переробними підприємствами є договори контрактації, хоча вони поки що мають здебільшого формальний характер. Нині відбуваються пошуки удосконалення шляхів забезпечення економічних інтересів співпраці суб'єктів інтегрованого виробництва. Одним з таких шляхів може бути сприяння у створенні кооперативів із заготівлі молока. Їх параметри окреслені з урахуванням територіальної обмеженості виробництва молока в рамках кожного населеного пункту; повноти охоплення всіх товаровиробників на їх території; участі в кооперативах на паритетних засадах переробних підприємств молока, їх участі у придбанні технічного обладнання; встановлення найбільш раціонального технологічного процесу заготівлі молока тощо.

У більшості публікацій, як відомо, висвітлюється два типи агропромислової інтеграції: горизонтальна і вертикальна. В молокопродуктовому підкомплексі, який є об'єктом даного дослідження, горизонтальні виробничі зв'язки можуть бути представлені у вигляді кооперативних товариств товаровиробників молока, які реалізують власну продукцію без ринкових посередників.

Вертикальна інтеграція зумовлює створення якісно нових специфічних міжгалузевих виробничих підприємств, їх об'єднання з підприємствами первинної переробки сировини, подальшого виготовлення товарної продукції. За напрямом вона може бути виробничою, маркетинговою або комплексною, яка об'єднує ці напрями.

Виробнича інтеграція поєднує взаємодію сільськогосподарських і переробних підприємств, або виробництв, продукція яких у подальшому надходить на промислову переробку. В молокопродуктовому підкомплексі широко розвинуті організаційно-технологічні зв'язки між виробничою та переробною ланками. За цих умов краще використовуються виробничі ресурси, підвищується ефективність і прибутковість підприємств. При вертикальній інтеграції впроваджуються нові виробничі відносини щодо рівномірного розподілу прибутків і певною мірою скорочення монополії переробних підприємств, збереження права власності товаровиробника на кінцеву продукцію. Процес інтеграції у виробничій діяльності передбачає поступове об'єднання виробничо-господарських різнопрофільних підприємств в єдину інтегровану виробничо-правову структуру. Цей процес в агропромисловій сфері спрямовується на забезпечення безперервності

відтворювального технологічного процесу – від виробництва сировини до реалізації готової продукції.

При контрактній інтеграції її учасники повністю зберігають самостійність і водночас підпорядковують свою діяльність інтересам досягнення високих кінцевих результатів. У межах контрактної інтеграції можна змінювати масштаби співробітництва за рахунок відповідного коригування як кількості учасників, так і обсягів взаємних зобов'язань, що особливо важливо в умовах нестабільної ринкової кон'юнктури. Разом з тим контрактні відносини є обов'язковим компонентом як кооперативних форм, так й інших інтегрованих структур. Тому в Україні, де ще не склалися стабільні відносини між партнерами, контрактна форма вертикальної інтеграції та організації молочного бізнесу є досить зручною з огляду на простоту започаткування і відсутність фінансових обмежень.

Найефективнішою формою функціонування в ринкових умовах є великі інтегровані формування – асоціації та корпорації, які об'єднують виробників молока, заготівельників, підприємства переробної промисловості, різні обслуговуючі структури, установи та організації. З урахуванням вказаних рекомендацій в дисертації розроблено пропозиції щодо створення організаційної структури молокопромислової асоціації.

Організація інтегрованих молочних формувань може мати різні варіанти. Проте запропоновану організаційну структуру вважаємо оптимальною, оскільки максимальний ефект інтегрованого виробництва може бути досягнутий лише за умови доступу всіх учасників до управління об'єднанням, чіткого визначення напрямів руху матеріально-ресурсних потоків усіх учасників інтегрованого формування та мінімальних витрат на обслуговування невикористаної інфраструктури асоціації.

Поряд із розвитком агропромислових асоціацій, в яких враховуються інтереси всіх учасників інтегрованого виробництва, ефективною формою молочного бізнесу вважаємо агропромислові корпорації, метою яких є створення повного замкнутого технологічного циклу виробництва, переробки молочної сировини та реалізації готових до споживання продовольчих товарів.

Проблема формування сировинної зони для кожного молокопереробного підприємства є особливо значимою і надто складною та багатогранною. Це потребує не лише визначення кола виробників молочної сировини, але й розробки відповідної стратегії співпраці з ними і, що особливо важливо – сприяння розвитку сировинної зони та перспектив її функціонування. Це вимагає певної інтервенції переробних підприємств у діяльність виробників сировини з метою стабілізації або нарощування її виробництва.

Їх політика в сучасних умовах щодо формування сировинної зони повинна бути спрямована до господарств населення. Найбільш вірогідними визначено такі орієнтири:

- розширення кількості індивідуальних господарств, які співпрацюють з переробними підприємствами, поставляючи молоко;

- збільшення обсягу молока, яке заготовляється від одного господарства;

- підвищення якості поставленого молока.

Зміни в торгівлі продуктами харчування, зокрема і молочними, вказують на наступний сценарій в розвитку торгівлі:

- швидке зростання кількості супермаркетів і гіпермаркетів з часткою зарубіжного капіталу;

- частка супермаркетів і гіпермаркетів у торгівлі переробленими молочними продуктами буде зростати, особливо у міських агломераціях;

- разом з великими магазинами функціонуватимуть і малі магазини, однак їх роль і частка в товарообороті постійно знижується;

- значно зросте роль гуртових посередників (бірж, споживчих гуртових ринків);

- на селі основним джерелом постачання перероблених молочних продуктів залишаться роздрібні магазини, однак їх роль з розвитком транспортної інфраструктури зменшуватиметься.

У цілому всі учасники ринку молока і молочних продуктів взаємозв'язані між собою. Тому необхідний пошук взаємовигідних форм співпраці, включаючи кооперацію та їх інтеграцію, має бути предметом відповідної стратегії розвитку сільського господарства і молочного скотарства зокрема.

У п'ятому розділі **“Напрями маркетингової діяльності учасників ринку молока і молочних продуктів”** досліджуються особливості маркетингової орієнтації виробників молочної продукції, зокрема формування товарної політики, цінових стратегій на ринку молочних продуктів, організації дистрибуції та просування молочних продуктів до споживачів.

Особливості молочних продуктів потребують досягнення наступних цілей маркетингу:

- задоволення постійного попиту споживачів;

- формування попиту споживачів на продукцію відносно її видів і характеристик;

- отримання максимального прибутку від виробництва та реалізації молока і продуктів його переробки.

З огляду на критерій доходу можна виділити чотири основних сегменти ринку. Перший формують споживачі з низькими доходами, другий – працюючі учасники, третій об'єднує середній клас жителів і четвертий – найбагатших споживачів.

Можна припустити, що в першому сегменті ринку знаходиться близько 30-35 відсотків населення. Це – безробітні, зареєстровані і незареєстровані, пенсіонери, інваліди, студенти, значна частина сільського населення, яка веде підсобне господарство. Ця група споживачів купує молочні товари, переважно дешеві. Дуже рідко купуються товари дорожчі та марочні. Основним чинником рішення про закупівлю товару є ціна. Ця група не є особливо

привабливою для молочного підкомплексу, але її також не можна не враховувати.

Другий сегмент найбільший. Це близько 45-50 відсотків споживачів. Його утворюють як фізичні, так і розумові працівники разом із сім'ями. Саме ця група є основною і цільовою для більшості молокопереробних підприємств. Проте вона дуже відрізняється за рівнем доходів і вимог, в основному купує продукти середньої якості, реагує однак і на ціни.

Третій сегмент, який у вітчизняних умовах називають “середній клас”, охоплює 10-15 відсотків споживачів. Він включає працівників (спеціалістів) різних галузей і дрібних бізнесменів. Споживачі з цього сектора ставлять високі вимоги до продуктів молочного ринку, проте споживацька свідомість їх низька і культура споживання мало відрізняється від традиційної. Хоча вони більше зорієнтовані на марку продукту, очікують високої якості й різноманітного асортименту, менше вразливі щодо ціни. Дана група споживачів охоче купує імпортовані продукти. У цій групі існує велика конкуренція, тому потрібно докладати багато зусиль, зокрема маркетингових дій, для завоювання чи існування на цьому ринку.

Четвертий сегмент – це середовище вітчизняного (офіційного і неофіційного) бізнесу, високопоставлені службовці та їх сім'ї. На них припадає близько 3-5 відсотків споживачів. Для виробників і торговельників важливо, що цей сегмент ринку буде розширюватися. Для цієї групи споживачів враховується якість, смак, марка, а ціна не є суттєвою. Саме в цій групі вітчизняні виробники постають перед найбільшою конкуренцією з боку іноземних фірм. Саме для цього сегменту ринку можуть бути запропоновані продукти молочної галантереї. Цей сегмент є дуже привабливим і рентабельним, але малим за розмірами.

Основним продуктом у домогосподарствах є молоко, яке практично щоденно споживають понад 75 відсотків респондентів. Наступними видами молочних продуктів, які користуються найбільшим попитом, є масло та сметана, що використовуються найчастіше для приготування інших страв. Натомість малим попитом серед населення користуються маслянка, вершки та ряжанка. Малопопулярними, особливо на селі, є нові молочні продукти, як солодкі сирки, креми тощо. Це змушує переробні підприємства особливу увагу зосередити на формуванні відповідних рекламних звернень з тим, щоб зацікавити покупців і схилити їх до закупівлі цих продуктів.

Структура споживачів молока і молочної продукції є наступною: на дітей припадає 41%, працездатних членів сім'ї – 33, непрацездатних та інших членів сім'ї – по 13%.

Це дає підстави для формулювання наступних висновків:

- молоко і молочні продукти через низьку платоспроможність населення є малодоступними для багатьох верств і споживаються в значно менших розмірах відповідно до медичних норм;
- асортимент молочних продуктів на вітчизняному ринку є досить вузьким;
- необхідна відповідна кампанія для розширення інформації про стан

молочного ринку та пропоновані молочні продукти.

Встановлення стратегії ціни є досить складним завданням. Відповідно до засад маркетингу необхідно вибрати прийнятну ціну для кожного сегменту ринку і кожного продукту. У сучасних вітчизняних реаліях, характерним для яких є дефіцит значної частини продуктів, знаходить застосування затратна стратегія встановлення цін на основі постійних і змінних витрат та відповідної маржі. В умовах насиченості ринку такий метод малопридатний. Ціна має бути прийнятна для покупців і забезпечити прибуток підприємства.

На ринку молочних продуктів найбільш прийнятним методом встановлення ціни є метод обстеження (проникнення) ринку. Він ґрунтується на детальному вивченні конкурентів і встановленні нижчих цін, ніж у конкурентів з метою залучення покупців, вразливих щодо ціни. Стратегію "skinning" або "market plus" можна застосовувати у випадках, якщо дане підприємство має в своєму розпорядженні продукти, які можна назвати ринковим хітом, що мають цінні властивості.

Ціни на молочні продукти повинні бути оптимальними, тобто сприйнятні покупцями, і відшкодовувати витрати. Висока ціна характерна для продукції з глибоким ступенем переробки, яка характеризується високим попитом.

Основними формами просування молочних товарів слід вважати: рекламу в засобах масової інформації та участь у вітчизняних і міжнародних виставках і показах.

З метою створення відповідної організації заготівлі молокопродукції необхідно реалізувати сукупність заходів, серед яких пріоритетними повинні бути:

- розроблення на державному рівні програми підтримки розвитку великих господарств, що спеціалізуються на виробництві молока;
- сприяння формуванню та функціонуванню виробничо-маркетингових груп. Тут потрібно розвивати горизонтальну інтеграцію сільськогосподарських виробників, створення таких форм, які б дозволили виконувати функції заготівлі, переробки, насамперед первинної, вторинної і роздрібної торгівлі. Такі організації у світовій практиці мають назву виробничо-маркетингові групи.

У шостому розділі **“Перспективи розвитку молочного виробництва та ринку молочних продуктів”** досліджено стратегічні напрями і перспективи розвитку товарного виробництва молока в Карпатському регіоні, визначаються заходи щодо удосконалення ринкових відносин у виробництві молочної продукції, акцентується увага на плануванні та прогнозуванні попиту і пропозиції на продовольчих ринках молокопродуктів у Карпатському регіоні.

Основною умовою ефективного розвитку молочного скотарства в регіоні є поглиблення спеціалізації та підвищення концентрації виробництва. Забезпечення окупності галузі буде можливим за умови збільшення поголів'я корів, їх продуктивності, нарощування обсягів і зниження собівартості продукції при зростанні реалізаційних цін.

З огляду на ефективність розвитку галузі можна виділити чотири типи господарств, які виробляють молоко. До першої групи віднесені індивідуальні господарства селян, які утримують 1-2 корови. Ця група господарств не має перспектив подальшого розвитку. Тут молоко виробляється для самозабезпечення сім'ї.

Прогнозуючи перспективні обсяги виробництва продукції господарствами населення в окремих регіонах, необхідно враховувати демографічну ситуацію в сільській місцевості, очікувану зміну кількості доступних робочих місць і рівня оплати праці; масштаби та ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств як конкурентів господарств населення у використанні земельних ресурсів і формуванні пропозиції агропродукції; рівень розвитку ринкової інфраструктури, її здатність ефективно обслуговувати господарства населення у сфері виробництва й збуту продукції.

У багатьох регіонах господарства населення є основними виробниками молочної сировини для переробних підприємств. На динаміку обсягів її виробництва впливатимуть ці підприємства щодо розвитку системи заготівлі сировини, постачання населенню якісних технологічних матеріалів для її виробництва. Чинником, що визначає перспективи розвитку даної форми аграрного виробництва, слід вважати й розвиток сільськогосподарської кооперації.

Друга група господарств – це господарства, які утримують від 3 до 5 голів корів. Дану групу утворюють окремі особисті господарства населення, фермерські господарства та частина деяких сільськогосподарських підприємств. Вони утримують у користуванні від 5 до 10 га сільськогосподарських угідь.

За реальну базу виробництва молока варто прийняти господарства третьої групи, тобто ті, що утримують понад шість корів. За оцінками, це мінімальний розмір виробництва, який може дещо підвищити технічний рівень виробництва молока, забезпечуючи окупність його витрат. Кількість таких господарств в Україні становить незначну частку. Частка ж господарств із поголів'ям тварин понад 10 голів налічує близько 25 відсотків.

До четвертої групи входять спеціалізовані господарства, які збереглися і функціонують після приватизації та здійснення реструктуризаційних процесів у сільському господарстві. За цих умов необхідно розробити програму реструктуризації молочної галузі, яка визначає її стратегічні цілі на визначений період. Такий період може охоплювати 10-15 років. Одним з основних елементів розробки програми має бути реконструкція сировинної галузі. Для цього передусім необхідний доступ до пільгових кредитів як виробників сировини, так і молокопереробних підприємств. Сучасний стан галузі свідчить, що такі кредити мають бути використані на закупівлю машин і обладнання для виробництва молока; впровадження нових технологій; застосування енергоекономного обладнання й устаткування; придбання технічних засобів, пов'язаних з охороною навколишнього середовища;

обладнання, пов'язаного з контролем якості молока та його транспортуванням.

Програма реструктуризації має передбачати відповідну стратегічну мету. Її основні цілі зводяться до поліпшення санітарно-гігієнічної та оздоровчої якості сировини і молочних продуктів; підвищення конкурентоспроможності та рентабельності молочного сектору; забезпечення зрівноваженого розвитку виробництва молока з урахуванням стандартів охорони навколишнього середовища.

При створенні й розвитку сировинної бази слід передбачити визначення модельних господарств із виробництва високоякісного молока з обґрунтуванням критеріїв і параметрів їх діяльності. При цьому необхідно значно підвищити щільність поголів'я корів у ліцензованих господарствах; поліпшити кормову базу і раціони годівлі корів, забезпечити первинну обробку молока безпосередньо після доїння.

Особлива увага має приділятися застосуванню механізації всіх процесів при виробництві молока.

У сфері переробки молока основними завданнями є опрацювання довготривалої стратегії розвитку промислових переробних підприємств; удосконалення структури та якісного стану технологічних засобів і організація їх раціонального використання.

Важливо забезпечити постійну модернізацію й підвищення якості продукції.

У сфері розвитку маркетингу необхідно забезпечити гарантію безперервної поставки молочних продуктів до торговельних закладів; підтримання попиту за допомогою професійних дій щодо просування продукції і ціноутворення, зорієнтованого на платоспроможний попит.

Реалізація програми може бути здійснена за рахунок власних джерел виробників сировини та переробних підприємств, а також джерел ринкових посередників і гарантованих засобів із державного бюджету; фінансових коштів з кредитних ліній Світового банку; засобів місцевих бюджетів і комерційних підприємств.

Прагнення до виведення вітчизняних молочних продуктів на світовий ринок має бути складовою частиною стратегії розвитку молочного підкомплексу і одним з важливих завдань державного регулювання у галузі. З цією метою дійовими заходами є зменшення ввізного мита на сировину, компоненти й обладнання для зберігання і переробки молочної продукції, високопродуктивні породи корів; пільгове оподаткування експортерів молочної продукції; сприяння участі вітчизняних виробників у міжнародних виставках і ярмарках.

Викладене має особливе значення і для вітчизняного сільського господарства, оскільки курс України на євроінтеграцію незаперечний. Слід чітко усвідомлювати, що регулювання ринку молока відповідно до засад Євросоюзу наступить не з часом вступу України до цієї організації, а значно швидше. Більшість з них почнуть діяти з декларування намірів ЄС щодо інтеграції України.

Потрібна докорінна зміна інфраструктури аграрного ринку, створення гуртового ринку, розвитку системи посередництва тощо.

Вихід на зовнішні ринки, як державного, так і міжнародного характеру, є складним процесом, оскільки він потребує знання ринку і його потреб; додаткових витрат на адаптацію молочних продуктів до потреб і вимог конкретного ринку, а також витрат, пов'язаних з організацією дистрибуції молочних продуктів та їх просуванням на ринок.

ВИСНОВКИ

Значимість молока і молочних продуктів у забезпеченні продовольчої безпеки країни, роль і значення молочного скотарства в системі сільського господарства та вирішенні соціальних і економічних проблем на селі вимагає як теоретичного обґрунтування подальшого їх розвитку, так і конкретних практичних заходів щодо реалізації стратегії формування ринку молочних продуктів з урахуванням світового досвіду та вітчизняних реалій. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Розвиток молочного скотарства та становлення і функціонування ринку молока й молочних продуктів у Карпатському регіоні зумовлені його унікальними природно-економічними, соціальними і демографічними особливостями та історичними традиціями.

Сукупність цих чинників має визначальний вплив на формування пропозиції та попиту на молоко і молочну продукцію, зумовлені специфікою їх споживання та купівельною спроможністю населення. Регіональні особливості краю, територіальне прикордонне його розміщення і рекреаційний характер, специфіка розвитку сільського господарства та кліматичні умови переконливо доводять широкі реальні можливості та економічну доцільність тут розвитку молочного скотарства, створення великомасштабного виробництва унікальної молочної продукції з широким виходом на зарубіжний ринок.

2. У процесі дисертаційного дослідження доведено, що основними проблемами в розвитку молочного скотарства та ринку молочних продуктів в Україні є низькі закупівельні ціни на свіже молоко, що впродовж тривалого часу зумовлювало збитковість його виробництва; несвоєчасність розрахунків переробних і закупівельних підприємств; низька купівельна спроможність населення, що знижує попит на окремі види молочних товарів; послаблення державного регулювання економічних відносин на ринку молока і молочної продукції; несприятлива для сільськогосподарських виробників фінансово-кредитна та податкова ситуація; низький рівень технологічної оснащеності, істотна зношеність основних виробничих фондів переробних підприємств; високі праце- і енергомісткість виробництва продукції, низька інвестиційна привабливість галузі.

3. Відродження молочного скотарства потребує підвищення концентрації утримання поголів'я молочного стада та продуктивності корів на

основі розвитку кооперації, що створює умови для широкого застосування машин і новітніх технологій, зниження собівартості виробництва та підвищення якості молока.

З цією метою обґрунтовано створення виробничих молочних кооперативів на розпайованих природних кормових угіддях – сіножатях і пасовищах при об'єднанні поголів'я корів господарств населення.

4. У створенні й розвитку ринку молока і молочних продуктів важливим чинником виступає формування попиту під впливом економічних, демографічних і маркетингових умов. Тут особливого значення набуває платоспроможність населення та ціна реалізації продукції. Демографічні чинники охоплюють чисельність населення, його вік, звички, смаки та вподобання, місце проживання. Маркетингові фактори стосуються насамперед стану пропонованого продукту. Це передусім якість продукції, її споживчі властивості, призначення та способи використання.

Купівельна спроможність населення за останні роки значно знизилася, що звузило ємність внутрішнього продовольчого ринку. Її стримуючим фактором є також високий рівень роздрібних цін на продовольчі товари, що висуває на передній план проблему ціноутворення як одну з центральних у маркетинговій діяльності кожного суб'єкта ринку та формуванні попиту і пропозиції.

Активізація попиту на молочні продукти, як на продовольчі продукти взагалі, можлива за рахунок підвищення впливу економічних чинників на зростання доходів суспільства.

5. Зростання споживання молока і молочних продуктів в останні роки зумовлено порівняно низьким рівнем цін на молоко, а також суттєвим зменшенням пропозиції та подорожчанням м'яса. Ситуація зі споживанням молока і молочних продуктів у Карпатському регіоні є значно кращою проти інших областей України. Причому склалася вона не за рахунок збільшення обсягів виробництва молока та його переробки, а головним чином за рахунок порівняно меншого скорочення виробництва. Пропозиція молока на регіональному ринку формується в основному за рахунок господарств населення. Проте фонд споживання скорочується, що є відображенням недосконалості ринкової інфраструктури та існуючих диспропорцій на ринку.

6. Основною проблемою молокопереробних підприємств, що спричинило зменшення обсягів виробництва і зниження результатів їх роботи, є погіршення забезпечення молочною сировиною. Тому першочерговим завданням цих підприємств є формування сировинної зони з урахуванням зміни структури виробників молока. Особливої уваги на мікрорівні потребують проблеми пом'якшення сезонності надходження сировини й удосконалення взаємовідносин з її постачальниками, створення умов для добросовісної конкуренції та інвестиційної привабливості галузі.

7. Стратегія подальшого розвитку молокопродуктового підкомплексу має бути спрямована на покращання санітарно-гігієнічної та оздоровчої якості сировини і молочних продуктів; підвищення конкурентоспроможності й

рентабельності молочного сектору; забезпечення зрівноваженого розвитку виробництва молока з урахуванням стандартів охорони навколишнього середовища. Вона повинна охоплювати конкретну програму дій як у сфері виробництва молока та формування сировинної бази, так і в галузі переробки продукції й маркетингу.

8. Розвиток маркетингу в молокопродуктовому підкомплексі необхідно спрямувати на створення умов для розвитку виробництва у відповідності з попитом, вимогами ринку, станом системи організаційно-технічних засобів вивчення ринку, інтенсифікацією збуту, підвищення конкурентоспроможності товарів з метою насичення ринку і задоволення потреб споживачів. Основними напрямками вдосконалення маркетингу молочної продукції слід вважати виявлення існуючого і потенційного ринку покупців на продукцію та послуги шляхом комплексного вивчення стану ринку і перспектив його розвитку; виготовлення упаковки, вибір спеціальних методів реклами та стимулювання збуту; організація методів і форм реалізації продукції; розробка відповідної системи цін, перевірка її ефективності та напрямів її вдосконалення; управління асортиментом продукції, відповідна координація й управління виробництвом; організація дослідної роботи з освоєння виробництва нових видів молокопродукції, які задовольняють запити споживачів; формування стратегічних маркетингових планів; забезпечення контролю й управління маркетингом.

9. Важливим напрямом діяльності молокопереробних підприємств повинна стати постійне удосконалення асортименту молочних продуктів і пропонування торгівлі нових продуктів, що передбачає гарантію збереження високої їх якості, урізноманітнення ринкової пропозиції, продовження тривалості продуктів без вживання шкідливих консервантів, зростання виробництва глибокоперероблених продуктів із високими оздоровчими і поживними властивостями, розширення асортименту так званої молочної галантереї.

10. Складний економічний стан молокопродуктового підкомплексу значною мірою зумовлений недосконалими економічними відносинами та неузгодженістю економічних інтересів товаровиробників молочної сировини і переробних підприємств внаслідок порушеного еквівалентного обміну між цими сферами суспільного виробництва. Це потребує пошуку взаємовигідних форм співпраці учасників ринку молока і молочних продуктів, включаючи їх інтеграцію, що має бути предметом відповідної стратегії розвитку сільського господарства, і молочного скотарства зокрема. Особливістю розвитку інтеграційних процесів у молокопродуктовому підкомплексі на сучасному етапі є створення великомасштабних постачальників сировини, організація заготівлі молока в господарствах населення. Невеликі обсяги молока для промислової переробки пов'язані з недостатнім рівнем організації закупівлі молочної сировини у населення та недосконалим ціноутворенням на неї.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Васильчак С.В. Формування та розвиток регіонального ринку молока і молочних продуктів. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2005. – 240 с.

Статті у фахових провідних виданнях

2. Васильчак С.В. Рентабельність виробництва тваринницької продукції в перехідний період до ринку // Вісник ЛДАУ. Економіка сільського господарства. (№ 3) - Львів, 1997. – С.190-192.

3. Васильчак С.В. Продуктивність праці в тваринництві та її аналіз // Вісник ЛДАУ. Економіка АПК. (№ 4) - Львів, 1998. - С.282-286.

4. Васильчак С.В. Аналіз розвитку скотарства у Львівській області // Вісник ЛДАУ. Економіка АПК. - № 5. - Львів, 1999. - С.148-153.

5. Васильчак С.В. Стан та перспективи розвитку молокопереробної промисловості на Львівщині // Вісник ЛДАУ. Економіка АПК. № 7(2). - Львів, 2000. - С.133-136.

6. Васильчак С.В. Вплив чинників на обсяг виробництва молока в господарствах Карпатського регіону // Вісник Львівського університету. Серія економічна. Вип. 32. – Львів, 2003. – С.749-756.

7. Кухар Р.Б., Шульський М.Г., Васильчак С.В. Удосконалення виробничих відносин в умовах ринкової трансформації економіки АПК України // Зб. наук. праць Луганського НАУ (за ред. В.Г. Ткаченко). Серія економічні науки. № 37 (49). - Луганськ: Видав. ЛНАУ, 2004. – С.209-213. (Здобувач сформуvala статистичний матеріал, узагальнила результати дослідження).

8. Васильчак С.В. До питання формування пропозиції молока у Львівській області // Вісник ЛДАУ. Економіка АПК. - № 11(1). - Львів, 2004. - С.176-180.

9. Васильчак С.В. Формування ринку молока і молочних продуктів у Івано-Франківській області // Зб. наук. праць Подільської державної аграрно-технічної академії. Вип. 12. Т.2. - Кам'янець – Подільський, 2004. - С.12-14.

10. Васильчак С.В. Удосконалення системи заготівлі молока // Економіка АПК. - 2004. - №12. - С.109-112.

11. Васильчак С.В. Вплив регіональних особливостей на формування ринку молокопродуктів // Вісник Львівського університету. Серія економічна. Вип. 33. – Львів, 2004. – С.614-619.

12. Васильчак С.В. Формування пропозиції на ринку молочних продуктів // АгроІнКом. – 2005. - № 1-2. - С.20-23.

13. Васильчак С.В. Оцінка формування попиту на ринку молочних продуктів // Економіка АПК. – 2005. - №2. - С.95-100.

14. Васильчак С.В. Аналіз розвитку молокопереробної промисловості на Львівщині // Економіка АПК. – 2005. - №3. - С.18-21.

15. Васильчак С.В. Формування ринку молока в ЄС: уроки для України // Економіка АПК. – 2005. - №5.– С.139-143.

16. Васильчак С.В. Вдосконалення взаємовідносин учасників ринку молока і молочних продуктів // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць ДНУ. Вип. 199. Т. III. – ДНУ Дніпропетровськ, 2005. – С.634-640.

17. Васильчак С.В. Сегментація ринку молока та проблеми підвищення якості молочної продукції // Науковий вісник УДЛУ. Зб. науково-технічних праць. Вип. 14.7. – Львів, 2004. – С.325-330.

18. Васильчак С.В. Економічна ефективність та особливості її визначення в молочному скотарстві в перехідний період // Науковий вісник УДЛУ. Збірник науково-технічних праць. Вип. 15.1. - Львів, 2005. – С.321-325.

19. Васильчак С.В. Удосконалення фінансово-кредитного механізму господарювання в сільськогосподарських підприємствах молочного напрямку // Вісник ХНУ. Економічні науки. Т.1. – Хмельницький, 2005. – С.103-105.

20. Васильчак С.В. Ефективність виробництва молока та шляхи її підвищення // АгроІнКом. Аграрний інформаційний науково-виробничий журнал – 2005. - № 3-4. – С.51-54.

21. Васильчак С.В. Молочне скотарство у Львівському регіоні: тенденції розвитку // АгроІнКом. – 2005. - № 5-6. - С.43 -46.

22. Васильчак С.В. Проблеми формування пропозиції продукції переробки молока // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наукових праць ДНУ. Вип. 201. Т. II. – ДНУ Дніпропетровськ, 2005. – С.546-552.

23. Васильчак С.В. Особливості молочного скотарства як галузі сільського господарства та його народногосподарське значення // Вісник ЛДАУ. Економіка АПК. – 2005. - № 12. - С.279-284.

24. Васильчак С.В. Концепція маркетингової орієнтації учасників ринку молока і молочних продуктів // Вісник ЛКА. Серія економічна. Вип. 17. Зб. наук. праць. – Львів ЛКА, 2005. – С.189-193.

25. Васильчак С.В. Теоретико-методологічне обґрунтування розвитку спеціалізації аграрного виробництва в умовах ринку // Економіка АПК. – 2005. – № 9. - С.119-125.

26. Васильчак С.В. Теоретико-методологічні принципи розвитку аграрного ринку // АгроІнКом. – 2005. - № 9-10. - С.2-5.

27. Васильчак С.В. Особливості функціонування ринку молока і молочної продукції // Науковий вісник УДЛУ. Зб. науково-технічних праць. Вип. 15.4. – Львів, 2005. – С.357-362.

28. Васильчак С.В., Петриняк У.Я. Трансформування існуючої системи реалізації молокопродуктів відповідно до ринкових умов у Львівському регіоні // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. Вип. 3-4 (20-21). – Суми. 2006. – С.268-272. (Здобувач узагальнила результати дослідження).

Статті в інших виданнях

29. Васильчак С.В. Проблеми розвитку скотарства в період переходу до ринку // Сільський господар №1. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С.З.Гжицького, - Львів, 1996 - С.17.

30. Васильчак С.В. Негативні тенденції в розвитку тваринництва та їхні причини // Сільський господар № 2-3. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С. З. Гжицького. – Львів, 1997. – С.10.

31. Васильчак С.В. Розвиток тваринництва на Львівщині: Стан та перспективи // Науковий вісник ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. Випуск 1.-. Львів, 1998. - С.147-153.

32. Васильчак С.В. Збільшення норм споживання молока та м'яса на душу населення Львівської області // Сільський господар №7-8. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С.З.Гжицького, - Львів, 1998. - С.6.

33. Васильчак С.В. Стан кормової бази в селянських спілках Львівщини // Сільський господар № 11-12. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С.З.Гжицького, - Львів, 1998. - С.7.

34. Васильчак С.В. Аналіз та перспективи розвитку молочного скотарства в Львівській області // Науковий вісник ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. Випуск II. – Львів, 1999. - С. 190-192.

35. Васильчак С.В. Аналіз розвитку скотарства // Сільський господар № 9-10. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. - Львів, 1999. - С. 7.

36. Васильчак С.В. Молокопереробна промисловість Перемешлянщини та її перспективи // Сільський господар № 11-12. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. – Львів, 1999. – С. 35.

37. Васильчак С.В. Тенденції розвитку молочного скотарства // Науковий вісник ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. Т.3(№4). Вип. 1.-Львів, 2001.-С.176-178.

38. Васильчак С., Паньків А. Молочне скотарство Львівщини та перспективи його розвитку // Сільський господар № 9-10. Наук.-практ. журнал ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. - Львів, 2001. – С. 25. (Здобувач збирала статистичний матеріал, провела аналіз, написала статтю та її відредагувала).

39. Васильчак С.В. Відродження молочного скотарства на Львівщині // Науковий вісник ЛДАВМ імені С.З.Гжицького. Т.4(№1). - Львів, 2002. - С.165-169.

40. Шульський М.Г., Васильчак С.В., Франчук І.Б. Спеціальна економічна зона “Яворів” – ворота трансєвропейського співробітництва // Науковий вісник ЛНАВМ імені С.З. Гжицького. Т.5(№1). - Львів, 2003 - С. 135-137. (Здобувач збирала статистичний матеріал, брала участь у написанні статті та її оформленні).

41. Васильчак С.В., Шульський М.Г. Ефективність нових форм господарювання в умовах перехідного періоду // Науковий вісник ЛНАВМ імені С.З.Гжицького. Т.5(№1). - Львів, 2003. - С. 142-144. (Здобувач провела дослідження та аналіз статистичних даних, написала статтю).

42. Васильчак С.В., Панасенко Т.Я., Михайловський В.І. Фінансові джерела санації підприємства // Науковий вісник ЛНАВМ імені С.З. Гжицького. Т.5 (№ 3). Ч.4. - Львів, 2003. - С.211-215. (Здобувач збирала статистичний матеріал, провела дослідження, написала статтю).

43. Панасенко Т.Я., Васильчак С.В. Роль і місце державного казначейства України в системі фінансових органів держави // Науковий вісник ЛНАВМ

імені С.З.Гжицького. Т.5(№ 3). Ч.4. - Львів, 2003. - С.265-268. (Здобувач провела аналіз та дослідження, взяла участь у написанні статті).

44. Васильчак С.В. Сегментація ринку молочних продуктів // Сільський господар № 9-10. Наук.-практ. журнал ЛНАВМ імені С.З.Гжицького. - Львів, 2004. – С.38.

45. Васильчак С.В. Маркетингова орієнтація виробників молочної продукції // Сільський господар № 11-12. Наук. - практ. журнал ЛНАВМ імені С.З.Гжицького. - Львів, 2004. – С. 35-36.

46. Васильчак С.В. Основи формування та прогнозування ціни на ринку молокопродуктів // Науковий вісник ЛНАВМ імені С.З. Гжицького. Т. 7(№1). Ч.1. - Львів, 2005. - С. 130-135.

47. Васильчак С.В. Бізнес-план розвитку молочного скотарства ДП НДГ “Комарнівське” Львівської національної академії ветеринарної медицини імені С. З. Гжицького. – Львів, 2005. – 24 с.

Матеріали конференцій, тези доповідей

48. Васильчак С.В. Аналіз розвитку молочного скотарства в Львівській області // Тези міжнар. наук.- практ. конф., присвяченої 100-річчю від часу надання академічного статусу Львівській академії ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького. - Львів, 1997. – С. 640-641.

49. Васильчак С.В. Тенденції розвитку молочного скотарства Львівщини // Матеріали наук.-практ. конф. “Перспективи розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах” в рамках проекту “Комплексний розвиток землі Любачівської та Яворівської”, фінансованого РАУСІ. – Шкло, 2001. – С.18-19.

50. Васильчак С.В. Стан молочного сектору економіки: проблеми і тенденції розвитку // Матеріали Міжнародного Форуму молодих вчених „Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн”. – Т. 1. – Харків, 2005. – С. 137.

51. Васильчак С.В. Актуальні проблеми розвитку молокопереробних підприємств Львівщини // Збірник наук. праць III Міжнародної науково-практичної конференції „Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період”. – Хмельницький, 2005. – С. 81-83.

52. Васильчак С.В. Інтеграційні процеси у формуванні ринку молочної продукції // Вісник ЛКА. Серія економічна. Вип.18. Ч.1. 3б. наук. пр. за матеріалами міжнародної наукової конференції „Актуальні проблеми регіонального розвитку в контексті європейської інтеграції”. – Львів ЛКА, 2005. – С. 155-159.

53. Васильчак С.В. Проблемы формирования предложения молокопродуктов в Украине // Материалы II Всеукраинской конференции с международным участием “Молочный мир”. – К., 2005. – С. 160-164.

54. Васильчак С.В. Роль інвестиційної політики в розвитку молочного підкомплексу західного регіону України // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Аграрний форум – 2006”. – Суми, 2006. – С. 227-228.

Анотація

Васильчак С.В. Развитие производства молока та рынка молочных продуктов в Карпатском регионе Украины. – Рукопись.

Диссертация на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки” УААН, Київ, 2007.

Диссertaцію присвячено розв’язанню теоретичних, методологічних і прикладних проблем підвищення ефективності виробництва молока та формування і функціонування ринку молочних продуктів у Карпатському регіоні, специфічні особливості якого формують певні підходи щодо вирішення цієї проблеми.

В роботі проведено аналіз галузі молочного скотарства та особливостей функціонування ринку молока і молочної продукції в регіоні та державі в цілому, відмічено загальні закономірності та тенденції, їх узгодженість з ситуацією в країнах-членах Європейського Союзу та можливості адаптації вітчизняних реалій до вимог і преференцій Співтовариства щодо досліджуваної проблеми.

Розглянуто основні засади концепції розвитку молочного скотарства з урахуванням існуючої ситуації в галузі, потреби її реструктуризації та адаптації до світових, зокрема європейських, тенденцій, особливі підходи щодо формування перспективних параметрів розвитку галузі, можливості та напрями регулювання ринку молока і підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Ключові слова: регіон, продовольчий ринок, ринок молока і молочної продукції, ефективність виробництва, молочне скотарство, регіональні особливості, економічні відносини, кооперація, інтеграція, державне регулювання, стратегія.

Аннотация

Васильчак С.В. Развитие производства молока и рынка молочных продуктов в Карпатском регионе Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» УААН, Киев, 2007.

Диссертация посвящена решению теоретико-методологических и прикладных проблем развития молочного скотоводства, повышения эффективности производства молока, создания и функционирования рынка молочных продуктов в Карпатском регионе, специфические особенности которого формируют определенные подходы к решению исследуемой проблемы.

В работе осуществлен анализ отрасли молочного скотоводства и особенности функционирования рынка молока и молочной продукции в регионе и в стране в целом. Проанализированы общие закономерности и тенденции развития отрасли в странах–членах Европейского Союза, возможности адаптации отечественных реалий к требованиям и предпочтениям Сообщества относительно исследуемой проблемы.

Рассмотрены основные положения концепции развития молочного скотоводства, учитывая текущую ситуацию в отрасли, потребности ее реструктуризации и адаптации к мировым, в частности, европейским тенденциям, особенные подходы относительно формирования перспективных параметров развития отрасли, возможности и направления регулирования рынка молока и повышения конкурентоспособности отечественной продукции.

Развитие деструктивных процессов в условиях осуществления аграрной реформы привело к сокращению объемов производства сельскохозяйственной продукции, снижению его эффективности, ухудшению снабжения населения продовольственными ресурсами. На основании анализа развития молочного скотоводства в Карпатском регионе обоснованы предложения по созданию производственных молочных кооперативов путем объединения земельных паев природных кормовых угодий и молочных коров, принадлежащих хозяйствам населения. Разработаны рекомендации относительно развития интеграционных процессов в производстве молока сельскохозяйственными товаропроизводителями и его промышленной переработке на молочных заводах.

Исследования рыночных процессов в производстве и реализации молока и молочных продуктов в Карпатском регионе привели к обоснованным выводам о целесообразности создания крупнотоварной молочной отрасли с выходом ее продукции на Европейский продовольственный рынок.

В регионе имеются соответствующие природно-климатические условия, экономическая и демографическая базы, национальные традиции населения в развитии молочного скотоводства.

Разработанные в диссертации предложения нашли практическое применение в производственных условиях ряда районов Львовской, Ивано-Франковской, Черновицкой областей.

Разработаны условия участия хозяйств населения в формировании производственных молочных кооперативов на основе оценки земельных участков естественных кормовых угодий (сенокосов и пастбищ), а также оценки поголовья продуктивных коров, принадлежащих хозяйствам населения. При этом акцентируется внимание на разработке критериев и показателей оценки участков объединенных кормовых угодий в зависимости от рельефа местности, качества почвенного покрова, состава видов природной растительности, уровня продуктивности и др. При оценке поголовья коров, принадлежащих кооперирующимся хозяйствам населения, рекомендовано

учитывать породу, живой вес одной головы, возраст в период лактации, годовую продуктивность молока.

В диссертации обоснована организационная структура производственных молочных кооперативов, в состав которых включаются цехи по производству семян кормовых культур, обеспечению энергетическими средствами, водоснабжением, передвижными механическими доильными установками и др.

Концептуальные положения развития молочного скотоводства в регионе предусматривают значительное повышение плотности поголовья коров молочного стада в хозяйствах товаропроизводителей, резкое увеличение продуктивности животных, повышение качества молока и молочных продуктов, активизацию развития их рынка.

Ключевые слова: регион, продовольственный рынок, рынок молока и молочной продукции, эффективность производства, молочное скотоводство, региональные особенности, экономические отношения, кооперация, интеграция, государственное регулирование, стратегия.

Summery

Vasylchak S.V. The Development of Milk Production and Milk Production Market in the Karpathian Region. – Manykripts.

Speciality 08.00.03. – economics and management of national economy. – National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics”. Kyiv, 2007.

Thesis is devoted to the isolation of some theoretical, methodological and practical problems of raising of efficiency of milk production and the formation and functioning of the market of milk products in the Karpathian Region which is really very specific in the formation of certain solution of the mentioned problem.

The analysis of the field of dairy cattle was conducted in the scientific dissertation. The author studied the problem of the peculiarities of the functioning of the milk and milk production market in the region and in the wholestate.

General low-gathered features and tendencies are marked. Their conditioning by the situation in countries – members of EU and possibilities of adaptation of national realities to the tasks and preferences of the Community concerning studied problem.

Main points of the problem of the development of dairy cattle were observed having noted existing situations in the field of requirements of its restructure and adaptation to the world or European tendency, special ways of formation of perspective parameters, possibility and directions of the regulation of the milk market and increasing of the competitiveness of home production.

Key words: region, food market, milk and milk production market, effectiveness of industry, dairy cattle, regional peculiarities, economic relations, co-operation, integration, state regulation, strategy.

Підп. до друку 22.10.2007. Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 пр. Зам. №

Видання та друк – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”
03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2065 від 18.01.2005 р.